

Юлія БРАЇЛКО,
канд. філол. наук

“СЛАВСЯ, МАРІЄ!..”
(назви Богородиці в українській поезії
60 – 80-х років ХХ століття)

Назви, що позначають Діву Марію, разом з іншими теонімами виконують важливу стилетворчу функцію у поетичному мовленні 60–80-х років минулого століття. За їх референтами постають цілі комплекси філософських і релігійних переконань, емоційних відчуттів, естетичних прагнень тощо, через призму чого відбувається загальне світосприйняття поетів.

Лексема *Богородиця* має багато синонімів, вони втілюють варіації її божественної належності (*Богоматір*, *Мати Божжа* (*Божжа Мати*), *Мати пресвята*, *Богородиця-Діва*, *Мадонна*, *Марія-Богородиця*, *Пречиста* (*я*) *Діва* (*Пречиста*), *Пречиста* (*я*) *Марія*) чи людської сутності (*Марія*, *Діва Марія*), а також іншу християнську образність (*Оранта*, *Марія-Оранта*). Контекстуальним синонімом є також онім *Покрова*, яким зазвичай позначають християнське свято.

Зауважимо, що, на думку І. Грималовського, назва *Пречиста Діва* є перифрастичним словосполученням, яке описово означає поняття “мати Бога Ісуса Христа” [1; 194]. Це твердження видається нам неприйнятним, оскільки вказана сполука давно вже ввійшла до богословської терміносистеми і є нічим іншим, ніж ще одним власним іменем Богородиці, яке висвітлює нові грані цього поняття.

У конфесійному стилі власні назви Божественної Трійці, Матері Божої та святих уживаються передусім у ролі звертання й супроводжуються висловлюванням прохання про допомогу, заступництво чи покарання, вираженого традиційними для молитви дієсловами *прости*, *помилуй*, *спаси* (*врятуй*), *сохрани*, *допоможи*, *зглянься*, *благослови* тощо. Таке функціонування властиве теонімам і в поетичному мовленні: “*вірую / від слова до слова / ПРЕНЕПОРОЧНУЮ ПОКРОВУ / помилуй м'я Діво...*” (С. Сапеляк). Для християнської віри при звертанні до Діви Марії звичними є також слова подяки чи прославлення, що теж знайшло відбиток у поезії 60 – 80-х років: “*І раптом голосів бурхливий водопад: / “Слався, Маріє!..”*” (Ір. Калинець). Значно більшої

стилістичної виразності такі звертання набувають за умови їх повторення: “*А я тобі листа напишу, / Що ще тоді, Маріє, за совітів / Я був у невідрубаному світі / Пелюсткою підрубаної вишні. / ...Колись я допишу листа, / Я допишу листа, Маріє...*” (Т. Мельничук). Максимально ж підсилює емоційність мовлення і, відповідно, самих онімів використання у функції однорідних звертань не тільки повторюваних, але й синонімічних назв Божої Матері. Адже кількаразове вживання адресатів мовлення, за спостереженнями О.М. Пешковського, концентрує в собі максимум думки й почуття автора [2; 407]. Наприклад: “*...помилуй м'я Діво / помилуй м'я Діво / Богоматір*” (С. Сапеляк).

При створенні за допомогою назв Матері Божої авторських метафор, виражених у формі звертань, відбувається певне нівелювання конфесійних конотацій, як-от: “*Мадонно радісна дощу, / травневих злив маленька відьмо, / вже світу білого не видно / поза Тобою*” (І. Калинець). Але емоційне насичення таких онімів зберігається й може навіть посилюватись за рахунок повторів цих тропів, наприклад: “*Мадонно з Красова, плекай / барвінок в нашому городці / і райдугу любові в оці, / Мадонно з Красова, плекай. / ...Мадонно з Красова, плекай / барвінок в нашому городці*” (І. Калинець).

Іноді образне значення цього адресата мовлення зумовлюється заголовком твору (як, наприклад, у вірші Ір. Калинець “*Софія*”: “*Молюсь Тобі, Стражденна Діво...*”, де сполука *Стражденна Діва* позначає конкретну культурову споруду) або першим рядком вірша (“*Возвелич мене, мамо... / Світ немилый без тебе, моя Богородице сива*” (В. Стус)). Смісловий компонент ‘мати’ може ставати головним при творенні оригінальних метафор, наприклад: “*Стрінуться побожні: / хто, куди і звідки? / Чи знайти не можна / богоматір квітки?*” (І. Калинець).

Різким контрастом з первинним позитивно-емоційним наповненням теонімів стає експресія брутальності, якою позначені ці власні назви, уведені до лайливих зворотів. Таке надмірне зниження аксіологічної характеристики створює необхідні умови для сприймання поетичного контексту головним чином на емотивному, а не на понятійному рівні, наприклад: “*Мене патріотизму вчили в боки, / В Христоса і Марії душу мать*” (М. Осадчий). Схожий випадок кардинальної зміни емоційно-оцінної семантики подибується в оказіоналізмі *богомат*: “*Немов з пожеж, з аеродромів / залізни янголи летять, / а він кошлатить сиві брови / і гне в Христа і в богомат*” (В. Стус).

За винятком вищевказаного прикладу, художні вживання оніма *Марія* та інших назв Богородиці не виявляють негативно-оцінних сем.

Це пов'язано з глибоко позитивними релігійними фоновими знаннями, що постають за синонімами цього ряду. У поетичних текстах при актуалізації їхнього прямого значення домінантними стають семи 'чистота', 'мати', 'материнська любов', 'заступництво', часто вияскравлені на тлі біблійної міфології: "На слайді неба / **Пречиста Діва Сина сповива...**" (С. Сапеляк); "Мені **Мадонна** / З Ісусом у хліві малим / Явилась чисто, мов ікона, / Одвічним духом молодим" (М. Осадчий); "Там **Мадонна** в небесі / у пречистім омофорі" (І. Калинець); "Благословен хай буде плід / Твогого, жона, лона; / Навчи любити їх свій рід, / як **Мати Божа сина**" (З. Красівський); "Хай **Божа Мати, Божий Син** / не опускають нас в опіці..." (І. Калинець). Такі ж семи спостерігаються і в поодиноких прикладах індивідуально-авторських лексем, мотивованих назвами Богородиці: "... одпусти мене / Просіко Найсвятіша / **Матубожа Осені / Матубожа Далечі**" (І. Калинець); "Скільки їх, святих і безборонних / **Благородиць** – наших матерів, / Як нещасних в'язниць, у вагонах / Вивезли на муки – без судів!" (І. Гнатюк).

У поезії 60 – 80-х років лексеми цього синонімічного ряду дуже часто використовуються для характеристики чи називання земних жінок. Важливими при цьому стають символічні значення, на які багата назва *Богородиця* та под. У християнській культурі вона є символом "Матері, Цариці Небесної, Життя, Світла, Мудрості, Таїни, Любові і заступництва, радості і смутку; ідеалу жінки-матері; союзу божественного і земного; духовного порозуміння й очищення; володарки і надії всіх народів" [3; 16] тощо. У художніх контекстах зазначеного періоду розвиваються передусім значення ідеалу жінки-матері й святості, наприклад: "Тарас – під рушником весільним. / А поруч – юна і свята, / з тавром печалі на устах, / задумана **Мадонна** з сином" (Т. - Мельничук); "Навстріч, задивлена у даль, / у непорочно білій шаті, / йде наречена молода, / на той рік – **богоматір**" (І. Калинець); "Вогонь, і сніг, і суховій, і дощ / поймає сонний морок довгих площ, / і все гуде, буруниться, вирує, / а десь там **Богоматір'ю** німус / моя дружина" (В. Стус).

Актуальними для поетичного мовлення стають і значеннєві компоненти, що позначають риси зовнішності Богородиці, через які характеризуються різноманітні ліричні об'єкти: "Ввижаються уста твої сумні / і цоки **Богородиці** пречисті / в нічних сльозах" (В. Стус); "...Коли він лишиться живий, ми відсвяткуємо / зустріч у ресторані, – каже добросерда / бабуся, прозора, як **Богоматір**" (В. Стус); "...Я бачу Землю – / організмом, / А райдугу – / її ребром. / І хто ж вона, коли не Мати? / Ніхто не загордує тим... / Присмно рис їй надавати / **Мадонни** з немовлям святим" (М. Руденко); "Лежав кавун, як полум'я бездонне, – / Не-

мов оте Добро, що темних духів Зла / Роззброює усмішкою **мадонни**" (М. Руденко).

Найменування Матері Божої можуть передавати характеризованому образу цілий комплекс позитивних сем, наявних у сукупності конотативних і символічних значень цього теоніма. Тобто, в тексті реалізується максимум його культурної інформації, як-от: "Тож як вертається тоді, / коли в тобі впізнав **Марію**?" (І. Калинець); "І ріка – в імлі, / і **Богородицею** вийшла мєва / з брунатною зорею у чолі" (В. Стус).

Поетичні контексти часто віддзеркалюють родинні стосунки між християнськими верховними сутностями. Із цією метою з-поміж синонімічних номінацій вибираються такі, які містять пряму вказівку на відносини між ліричними об'єктами, причому часто в цих конфесійних онімах відбувається усічення того структурного компонента, що вказує на сакральну належність (*Божа Матір* > *Матір*; *Божий Син* > *Син* тощо). Наприклад: "Ніхто Ісуса й **Матір** не прославить – / На кукурудзу поженуть обох" (М. Руденко); "Все знов почитється з **Матері і Сина**" (І. Калинець). Таке вживання теонімних одиниць надає їм інтимного забарвлення й асоціюється з їх функціонуванням у народнопісенній творчості, головним чином у різдвяних колядках.

У деяких поезіях наявні більш чіткі колядкові мотиви. І теоніми, що використовуються в подібних контекстах, набувають, як правило, певного відтінку розмовності: "Зчудувалась чиста **Діва** – / над дитячком плаче з дива..." (І. Калинець); "На святій горі при самій зорі / церковця стала. / За престолом **Божа Мати** / книжечку читала..." (І. Калинець); "...Чорти і змії п'ють жуєнуть... / І **Марія-Богородиця** / на сапфірнім престолі сіла. / Церкву святу поблагословила..." (Т. Мельничук); "...далеко від церкви / колядний щем... / **Христос** ся рожедає!" (С. Сапеляк).

Художнє мовлення 60 – 80-х років має тенденцію до метонімізації значення теонімних одиниць, яка розвивається в такому напрямку: теонім>назва ікони. У цих випадках аналізовані власні назви не тільки не втрачають сакрального значення, а й набувають нових релігійних сем. Наприклад: "І вражений, схилився до вітваря: / Пожежа освітила **Матір Божею**" (М. Руденко); "Батьківська хата колишня з лавою, / Мов крізь сон, постас мені / З такою, як ця, білявою / **Матір'ю Божею** / Між вікнами на стіні" (М. Самійленко). Цей процес нерідко супроводжується різноманітними метафоричними змінами, що призводить до змістової двоплановості образів, позначених цими онімами, як-от: "І плакала в недотроєній рамі / гуцульська **мадонна**" (І. Калинець); "...обновилася на причілкові **Богоматір**, / щирозлотом взолотило її

вінець” (І. Калинець); “В журбі німіла **Божя Мати**, / Світилась з покуті сльоза” (В. Боровий).

Ще один художній засіб уведення теонімів-назв Богородиці до контексту – індивідуально-авторський перифраз, наприклад: “Як розп’ятий нащадок **Марії**, / Я прикутий за ноги і руки” (М. Осадчий). Утім, використовуються і традиційні для конфесійного мовлення перифрастичні звороти: “молитвою по Голготській жертві / **Сина Пречистої Марії** / повторюється вік наш мирський...” (С. Сапеляк).

Найменування Богоматері можуть ставати і семантичною, стилістичною, образною домінантою всіх художніх засобів поетичного тексту. Це відбувається тоді, коли за їх допомогою автори створюють заголовки. При цьому в семантичній структурі оніма може відбуватися поєднання прямого й переносного значень, тобто інтерпретація заголовка в постциклі остаточно не завершується, не втрачається двозначність трактування, оскільки поетичний текст не дає можливості для чіткого встановлення змісту назви, залишаючи простір для міркувань.

Такий процес, наприклад, відбувається з лексемою *Марія*, що стала назвою вірша В. Борового. У прециклі сприйняття значення заголовка, зважаючи на омонімічність іменників (*Марія* – поширене жіноче ім’я (антропонім) і *Марія* – відомий біблеїзм, ім’я Богородиці (теонім)), з’ясувати неможливо. Після ознайомлення з текстом у бібліонімі спостерігається суміщення значень омонімів, одне з яких є метафоричним, оскільки теонімна одиниця *Діва Марія* вживається для номінації земної істоти. Причину ж неоднозначності заголовка слід шукати в нечіткій семантичній належності слова *Марійка*, яке може мати, поперше, пряме значення та представляти ім’я дівчини, по-друге, бути демінутивом від міфоніма й образною номінацією об’єкта переживань ліричного героя, а по-третє, органічно поєднувати ці два значення. Однак і за умови трактування оніма *Марія* як світської назви семантична двоплановість заголовка не змінюється, такий художній ефект є, очевидно, однією з авторських настанов:

Марія

*Що я – хлопчисько із передмістя –
В пам’ять нехитру свою заберу:
Дворище, повне опалого листя,
В стозі соломи – променів гру.
А коли день їх натовмиться прями,
З церкви, де тітка в поклонах, –
сама*

*Ти прибіжиши, аби зіркою впасти
В душу мою, де дощі і нітьма.
Серпень рукав тобі золотом виткав,
В очі – смарагду хлюпнув дві сльози...*

*– Діва Марія! – милується тітка, –
Просто хоч став її між образи...
Мила Марійко – земна моя Діво,
В теплім стогу, під завосм імлі
Ніжні вуста ти відкрив соромливо,
Поглядом душу мою обпали!*

Важливою для творців заголовків є й національно-культурна фоновна інформація найменувань Матері Божої, яка встановлюється ретроспективно. Так, Ірина Калинець, використавши як заголовок поезії онім *Мадонна*, тільки наприкінці вірша дає вказівку на відому українській літературі символіку власної назви: “*Тсхляюсь тобі в коліна, / щоб знову збудилась в мені війна, / мадонно моя, / УКРАЇНО!*” Актуалізація символічних сем у виразноє алюзивність лексеми *Мадонна*, відтак цей заголовок може інтерпретуватися тільки на мегатекстовому рівні.

Образні зміни в онімах на позначення Богоматері, від яких утворюються заголовки, можуть відбуватися й експліцитно, тобто простежуватися вже в мікроконтексті бібліоніма. Такі назви являють собою оказіональні метафори, які при актуалізації в тексті не потребують суттєвих змістових модифікацій, а тільки конкретизуються, зберігаючи свою предметність. Наприклад, у назві вірша І. Калинця “*Мадонна незайманості*” конфесійний іменник зазнає змістових зсувів за рахунок активної акумуляції сем ‘чесність’, ‘непорочність’, ‘чистота’, наявних у значеннях обох компонентів словосполучення. Оскільки лексема *Мадонна* є семантично повноцінною й не потребує подібних уточнень (у її узуальному значенні представлені названі семи), то, очевидно, підсилення, збільшення та висунення цих сем на перший план потрібне для образної характеристики певної особи – носія вказаних моральних якостей. Створений художній образ із розгортанням тексту лише поступово конкретизується:

Мадонна незайманості

*Мадонна незайманості, покровителька лелії,
тої, що саме обдарована сьомим квітом.
Край перелазу лузас соняшник безслів’я,
а могла вечорами лічити віно.*

*Коромислом зранку вона розважить долю:
що з одного кінця – горе, з другого – щастя.
Подейкують, що в її непорочний подолок
злітається вдосвіта біле птаство.
Чи не про неї оце пустив повість
з нашого села злотоуст відомий:
якось вночі зупинився райський повіз
з архангелом Гавриїлом перед її домом.*

Лише в поодиноких випадках семантична структура теонімів на позначення Діви Марії зазнає традиційно-художніх модифікацій, зокрема метонімічних (“*Акафіст до Богородиці із Красова*” (І. Калинець)). Певною мірою змістові зсуви виявляються вже в мікроконтексті заголовків, про що сигналізує метафоричне словосполучення *Богородиця із Красова*, Подальший аналіз тексту дає можливість точно встановити характер трансформації слова *Богородиця*, яке набуває метонімічного значення, утвореного за відомою моделлю: назва ікони <назва того, що на ній зображено.

Реалізація назв Богородиці в художніх контекстах характеризується різноплановою актуалізацією ядерних і периферійних, традиційних і нетрадиційних сем при збереженні, в основному, піднесено-урочистого забарвлення. Стилїстика таких мовних одиниць спирається передусім на традиції їх уживання в конфесійному і художньому стилях та осмислення їхньої культурної інформації, зокрема біблійної та загальнонаціональної. Найбільше експресивний потенціал аналізованих теонімних лексем виявляється у функції адресата мовлення та у функції заголовка.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Грималовський І.* “Наука, альбо способ зложення казання” І. Галлятовського і становлення української релігійної терміносистеми // *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: Мат-ли Всеукраїнської наук. конф.* – Львів, 1998. – С. 191 – 196.
2. *Пешковський А.М.* Русский синтаксис в научном освещении. – М., 1956. – 511 с.
3. *Словник символів / За заг. ред. О.І. Потапенка, М.К. Дмитренко.* – К., 1997. – 156 с.

АНОТАЦІЯ

Брайло Ю. “*Слався, Маріє!..*” (*Назви Богородиці в українській поезії 60–80-х років ХХ століття*)

Стаття присвячена семантичним особливостям конфесійної ономастичної лексики, зокрема назв Богородиці, та її стилістичному навантаженню в українській поезії. У процесі аналізу доводиться, що поетичне мовлення 60-80-х років ХХ століття використовує такі теоніми для творення різноманітних художніх образів, орієнтуючись передусім на конфесійну і літературну традиції.

SUMMARY

Yulia Brailko. “*Glorify, Marija!..*” (*The blessed virgin’s names in the ukrainian poetry 60-80’s years, XXth century*)

The article is devoted to the semantic features of confessional onomastic lexicon, in particular the Blessed Virgin and its stylistic loading in the Ukrainian poetry. During the analysis it is proved that poetic speech of 60-80’s years of XX century is used as theonyms for the various artistic images creation, orienting first of all on the confessional and literary traditions.